Česlav Miloš

BESKUĆNIŠTVO ISTINE

Spor oko Herlinga-Grođinjskog

Usamljenost Gustava Herlinga-Grođinjskog u Italiji predmet je dva članka i intervjua koje su napisali Italijani: Roberto Salvadori, Mauro Martini i Marčelo Flores (*Gazeta. Świąteczna,* 22–23. juna 2002).

Herling-Grođinjski, pre rata mladi polonista levičarskih sklonosti i književni kritičar početnik, posle 1939. godine našao se u sovjetskom logoru, gde je otkrio suštinu sistema. Oslobođen, posle amnestije 1941. godine, izašao je iz logora sa osećanjem obaveze prema prijateljima Rusima koji su ostali u logoru.

Logorsko iskustvo obeležilo ga je za ceo život. Ispunjavajući obavezu, napisao je knjigu *Drugi svet*, koja mu je osigurala trajno mesto u poljskoj i svetskoj književnosti. Godinama je živeo u Italiji i bio čovek koji je zna, ali književnoj sredini ove zemlje nije bilo potrebno njegovo znanje i okružila ga je dugotrajnom konspirativnom ćutnjom.

Ipak, to nije bilo samo zbog kontrole koju je vršila Komunistička partija Italije nad italijanskim kulturnim životom. U pitanju su bili mnogo suptilniji mehanizmi, koji su pripadali nepisanim društvenim sporazumima, a služili su se tabuom. Poznato nam je to i iz poljskih književnih običaja, naročito za vreme Staljina.

Prva priča

Godine 1933. Poljska i Sovjetski Savez razmenili su političke zatvorenike. Iz poljskog zatvora oslobođen je aktivista beloruske Hromade, Branislau Taraškjevič[1] iz Soloveckog logora u zamenu za beloruskog pisca Franćiška Olehnoviča. Imao je za sobom sedam godina robije u logoru, instituciji koja je stvorena za vreme Lenjina i trebalo je da se razgrana u ogromnu mrežu Gulaga. Tamo je shvatio suštinu sistema zasnovanog na teroru. Slušali smo ga i čitali u Vilnjusu, potiskujući nepristojnu sumnju koja je svedočila o poljskom – bilo kako bilo – zapadnom mentalitetu, što znači da, ako postoji kazna, onda mora biti i nekakav prestup. Svakako, poljska štampa je pisala o Soloveckim ostrvima i o sovjetskom teroru, a što je više bila desničarska, to je radije to činila, što je umanjivalo verodostojnost izveštaja za one koji nisu voleli desnicu, mada je očigledno desnica u tome imala potpuno pravo.

Ipak, Olehnoviča poljska štampa nije interesovala, on je želeo da govori beloruskim studentima i pesnicima zagledanim u crvenu zvezdu, jer tamo, u Minsku, beloruski jezik je

[1] Branislau Taraškjevič (1892–1941), beloruski politički aktivista, publicista, prevodilac poljske književnosti, filolog. (*Prim. prev.*)

uveden u škole i na univerzitete, a u Poljskoj su zatvarane beloruske škole, a učenike i studente su trpali u zatvore zbog komunizma. Olehnovič je nastojao da ih upozori na to šta će se dogoditi, odnosno: umesto beloruskog u školstvu – ruski, a inteligencija koja je želela da stvara belorusku kulturu, pobijena je u Kuropatiju.[2] Tako se ispostavilo da je Olehnovičevo znanje beskorisno i danas se niko na svetu, a možda ni u Belorusiji, ne seća njegovog imena.

Druga priča

Stanislav Svanjevič, ekonomista, bio je jedan od mojih najmlađih profesora na Univerzitetu „Stefan Batori" u Vilnjusu. Kao rezervni oficir učestvovao je u septembarskim borbama 1939,[3] a potom je interniran u Kozeljsk.[4] Aprila 1940. godine, transportovan je u stanicu Gnjezdovo,[5] zadržan je u vozu, ali video je kako utovaruju njegove kolege u autobus s prozorima premazanim krečom. Na zapovest vlasti u poslednjem trenutku je upućen u Lubjanku,[6] kako bi tamo bila istražena njegova navodna špijunaža protiv Nemačkog Rajha, u to vreme saveznika Moskve. Usled čudnog previda vlasti ovaj krunski svedok masakra u Katinju napustio je granice SSSR sa Andersovom vojskom i napisao knjigu *U senci Katinja*. Ovu knjigu objavio je Gjedrojć[7] u svom Književnom institutu 1976. godine, a ilegalna izdavačka kuća *Oficina liberala* 1981, dok se legalno izdanje pojavilo 1990. u izdavačkoj kući *Čitelnjik*.

Prema Svanjeviču odnosio sam se malo drugačije nego zahvalan student prema profesoru. Povezivale su nas i neke druge stvari. On je bio senior „Akademskog kluba skitnica",[8] a ovi seniori bili su možda ideološki više orijentisani nego sam klub, to znači, demokratski i vatrenije su diskutovali o prošlosti i sadašnjosti vilnjuske oblasti. Svanjevič je bio čestit čovek koji je povezivao svoj vatreni katolicizam s političkom tolerancijom. Sa Svanjevičem sam se sretao posle rata i trudio se da ubedim ljude koji su radili na televiziji da zabeleže na traci razgovore s njim, jer je bio skoro očevidac masakra u Katinju. Umro je u 98. godini.

Upravo sam dobio knjigu *U senci Katinja*, koju su na engleski jezik preveli njegov sin Vitold Svanjevič i njegova snaha, a objavio potpuno nepoznat izdavač u Kanadi, a u stvari

---

[2] Pošumljena oblast u Belorusiji nedaleko od Minska, u kojoj je veliki broj ljudi pobila sovjetska vojna policija NKVD između 1937. i 1941. godine. Tačan broj žrtava nije poznat. (*Prim. prev.*)

[3] Oružane borbe vođene protiv nemačke i sovjetske agresije kojima je septembra 1939. započeo Drugi svetski rat. (*Prim. prev.*)

[4] Grad u Rusiji, u Kaluškoj oblasti. (*Prim. prev.*)

[5] Selo, oko tri kilometra udaljeno od Katinjske šume u kojoj je 5. marta 1940. izvršen katinjski masakr. Poljski ratni zarobljenici i zatvorenici ubijani su u katinjskoj šumi. (*Prim. prev.*)

[6] Zloglasni zatvor (u kome su mučena i deca) na trgu Lubjanka u Moskvi. (*Prim. prev.*)

[7] Ježi Gjedrojć (1906–2000), osnivač Književnog instituta u Parizu i glavni urednik časopisa *Kultura*, najznačajnija ličnost u kulturi poljske emigracije. (*Prim. prev.*)

[8] *Akademicki Klub Włóczęgów*, osnovan je pre Drugog svetskog rata na Univerzitetu „Stefan Batori" u Vilnjusu; okupljao je tridesetak članova „višeg intelektualnog nivoa" koji su se, pored upoznavanja poljske istorije, geografije, etnografije..., bavili i jačanjem društvenih veza. (*Prim. prev.*)

prevodilac o svom trošku. I moram priznati da me je ova knjiga deprimirala. Posle više decenija, kad su se vlade zapadnih zemalja pretvarale da su zločin u Katinju izvršili Nemci, da ne bi razdraživali Moskvu, nije se našla nijedna velika izdavačka kuća na Zapadu da objavi to delo, toliko važno za razumevanje istorije XX veka, i makar na taj način obavesti javno mnjenje o velikoj laži koju su godinama podržavale vlade i mas-mediji. Zar bi sećanje na jedan od velikih zločina XX veka trebalo da bude jedino unutrašnje pitanje Poljaka, a da o njemu brine samo porodica najverodostojnijeg svedoka?

Treća priča

Moj prethodnik koji je predavao poljsku i rusku književnost na Kalifornijskom univerzitetu u Berkliju, Vaclav Lednjicki, čitavog života je po načinu razmišljanja i rada nastojao da bude dostojan svog oca, velikog Aleksandra Lednjickog, moskovskog advokata i zastupnika poljskih interesa u Rusiji. Sin se u početku bavio zapadnom književnošću, a na kraju je postao rusista, ali i žalostan branilac poljske književnosti. Žalostan, jer je Poljsku smatrao odgovornom za napade endecke[9] štampe na njegovog oca i za njegovu smrt. Mada je u Americi mogao da se bavi isključivo ruskom književnošću, stalno se vraćao poljskim motivima i napisao je dobru knjigu *Russia, Poland and the West*. Smatrao sam da bi ova knjiga trebalo da bude objavljena i na francuskom i predstavio primerak izdavaču „Galimar" u Parizu. Urednik strane književnosti bio je tada Dionis Maskolo, komunista. Posle izvesnog vremena vraćen mi je primerak sa obrazloženjem da je knjiga veoma zanimljiva i da bi mogla da bude objavljena, ako bi imala naslov *Russia and the West*, jer čemu ta Poljska? Ali, glavni deo je analiza Puškinove poeme „Bronzani konjanik", a izbaciti Poljsku značilo bi negirati da je Puškinova poema odgovor na opis Rusije i Peterburga u „Fragmentu"[10] Mickjevičevih *Zadušnica*.

Ovaj događaj otkriva nešto veoma duboko i ozbiljno, što treba jednom zauvek završiti, naročito sada, kad Poljska navodno pripada Evropi. Jer dokle će sve to o čemu govore Poljaci biti neverodostojno, zato što je, navodno, zaraženo njihovim bolesnim etnocentrizmom?

Četvrta priča

Pokojni Danilo Kiš, jugoslovenski pisac, rekao je jednom (a to je bilo uoči raspada Titove Jugoslavije): „Kada Rusi govore Zapadu, malo im je lakše, jer je velika ruska književnost prevedena na zapadne jezike učvrstila bar izvesne stereotipe. Šta bi trebalo da učinimo mi

---

[9] Prema endecija (ND, skr. od polj. Narodowa Demokracja, Narodna demokratija), popularan naziv za nacionalistički politički tabor u Poljskoj, aktivan od kraja XIX v. (*Prim. prev.*)

[10] U III delu drame Adama Mickjeviča *Zadušnice* dodato je sedam pesama, pod naslovom „Fragment" (Ustęp) koje su tematski vezane s carskom Rusijom. Carskoj tiraniji i despotizmu, bespravlju, brutalnosti, servilnosti i gordosti dostojanstvenika i činovnika Mickjevič je suprotstavio patnju ruskog naroda s kojim iskreno saoseća. (*Prim. prev.*)

s našom mešavinom jezika, nacionalnosti i veroispovesti? Zapad ništa od toga ne razume. Zar treba svaki put kad pišemo da počinjemo od istorijskog i geografskog predavanja?" Kako se ubrzo pokazalo, taj nedostatak i odbojnost prema razumevanju imali su kasnije ozbiljne posledice, jer je dopušteno ubistvo mnogo hiljada ljudi.

Uzimam reč u diskusiji o Herlingu, zato što su se naše sudbine oblikovale donekle slično, bar po tome što sam u Francuskoj godinama bio tretiran kao gubavac, isto kao on u Italiji. Parisku *Kulturu*, za koju sam pisao, pariska književna sredina ćutke je prekrila tabuuom. Istina, moj *Zarobljeni um*, objavljen u „Galimaru", bio je ipak prećutkivan i bojkotovan u distribuciji. Uostalom, Henrik je i sam video sličnost naše situacije. Srećom, ja sam ipak uspeo da otputujem iz Francuske u Ameriku. To ne znači da i tamo *Zarobljeni um* nije bio znatno opterećenje, jer su posle kampanje makartizma[11] dobri običaji među intelektualcima nalagali anti-antikomunističko držanje.

Družio sam se s Herlingom, ali nismo se u svemu slagali. Stalno mi je prebacivao *Zarobljeni um*, jer sam ja, po njegovom mišljenju, pravdao komunističku angažovanost pisaca ideološkim razlozima, umesto da kažem da su ovde delovali samo: strah, glupost i oportunizam. Ipak, to mi nije smetalo da se odnosim s velikim poštovanjem prema Gustavovoj neobičnoj čestitosti. Zigmunt Herc[12] je govorio za njega da je Gustav uvek bio prvi u svemu, to znači da je zahtevao maksimum od sebe, ali i maksimum od drugih. Kao logoraš ni u čemu nije prekršio kodeks solidarnosti koji su prihvatili zatvorenici. Kao vojnik poljske vojske u Italiji dobio je za bitku kod Monte Kasina *Virtuti Militari*.[13] Kao pisac nije želeo da podlegne modi stilskih eksperimenata. Bio je strog u sudovima zato što je bio strog prema sebi.

Istupajući u odbranu Italije, Roberto Salvadori[14] dovodi u sumnju Herlingov osećaj za stvarnost. O tome, navodno, svedoči njegovo poznavanje italijanskih gljiva. Pa ipak, kad Herling pominje lepote svoga detinjstva, između ostalih i branje gljiva, ima na umu određeni ritual i Salvadorijev članak svedoči o nesporazumu, o dvema različitim kulturnim tradicijama. Salvadorijeva odbrana časti italijanske kuhinje zaista je opravdana, jer i sâm sam u Firenci uživao u ogromnim porcijama *funghi porcioni* ili vrganjima. Salvadori tvrdi da političkim životom u Italiji posle rata nisu potpuno dominirali komunisti, kako je smatrao Herling. Ismevajući njegovo nepoznavanje gljiva svoje zemlje, na neki način podriva Herlingovo mišljenje o politici. Zar bi osećanje izolacije, kakvo je imao Herling, kao i osuda na civilnu smrt prećutkivanjem, bili samo njegova halucinacija? Njegova opsesija?

---

[11] Sistematsko optuživanje za nelojalnost državi (prokomunističko delovanje), progon intelektualaca u cilju suzbijanja slobodnog i kritičkog mišljenja. Naziv je dobio po senatoru Džozefu Makartiju, inicijatoru antikomunističke kampanje u SAD pedesetih godina XX veka. (*Prim. prev.*)

[12] Zigmunt Herc (1908–1979), jedan od osnivača književnog instituta (Instytut Literacki) u Parizu, saradnik redakcije časopisa *Kultura*, Milošev prijatelj. (*Prim. prev.*)

[13] Ratni orden, najviši poljski orden za istaknuta dela; uveo ga je poslednji poljski kralj, Stanislav Avgust Ponjatovski 1792. godine. (*Prim. prev.*)

[14] Roberto Salvadori (1943), pisac i istoričar književnosti. (*Prim. prev.*)

Sigurno su u Italiji bile aktivne i druge političke partije i Herling je mogao da sklopi savez s njima. Ipak, kako je ispravno govorio Marčelo Flores:[15] „Paradoks je u tome što su Herlingu-Grođinskom bile bliže srcu (tada, kao i osamdesetih i devedesetih godina) ocena i razumevanje levice nego desnice, prema kojoj je izražavao stav aristokratskog prezira."

Izraz „aristokratski prezir" možda nije sasvim precizan. Čitava stvar mi je poznata iz ličnog iskustva. Moj *Zarobljeni um* bio je razumljiv u stvari samo marksistima različitih provenijencija i uopšte mi nije bilo važno šta piše *Le Figaro* ili drugi časopisi, angažovani u hladnom ratu. Isto tako u Americi ne bih tražio pomoć u desnom krilu Republikanske stranke.

Kao što sam već rekao, društveni običaj književnih sredina složeniji je od jednostavne zavisnosti od centara vlasti. Kad bih danas pisao o staljinističkoj Poljskoj, više pažnje bih posvetio književnoj kafani i posebnoj vrsti zarobljavanja kolega igrom na kartu ambicije i snobizama. Zato mislim da Herling ne preteruje kad govori o nevidljivom zidu koji ga je opasivao. Uostalom, uticaji komunista odmah posle rata bili su jači nego što Salvadori izgleda misli. *Kultura*, koju su u Rimu osnovali Ježi Gjedrojć i Gustav Herling-Grođinjski, morala je da se preseli u Francusku 1947. godine, iz straha da će komunisti njenu delatnost sprečiti. U Francuskoj je takođe bila izolovana, ali je bar imala zaštitu nekih visokih činovnika u Ministarstvu inostranih poslova.

U Salvadorijevom članku nalazim dragocene informacije o sudbini knjige bivšeg logoraša iz Osvjenjćima Prima Levija, pod naslovom, *Da li je to čovek?* Prvobitno objavljena u malom tiražu 1947. godine, tek posle dvadeset godina dobila je zasluženi publicitet, u čemu možemo videti analogiju sa *Drugim svetom*, jer se Italija dugo branila od određene vrste znanja. *Nota bene*, podsetiću da odmah posle rata Amerika uopšte nije verovala u vesti o koncentracionim logorima i gasnim komorama, smatrajući to antinemačkom propagandom, a utoliko pre bilo je nezamislivo prihvatanje istine o ruskim logorima i Katinju.

S Herlingom me je povezivalo izvesno italijansko iskustvo. Veoma čudan i nezavisan čovek, prezimena Silva, bacao je veliki novac na svoju izdavačku kuću koja se nije rukovodila tržišnim zakonima, već isključivo ukusom izdavača. To se događalo kasnih pedesetih godina, njegov književni savetnik postao je Aleksander Vat, dobro plaćen, i po njegovim preporukama Silva je objavio mnoge poljske knjige, između ostalih, moju *Drugu Evropu*.[16] Gustava, Vata i mene Silva je pozivao na, kako je Herling to nazivao, „gastronomske berbe". Istina, valjda jedina recenzija o *Drugoj Evropi,* objavljena u komunističkim novinama *Paese Sera*, tvrdila je da je njen autor nacista. Pa autor sam priznaje da je 1940. godine pobegao iz Sovjetskog Saveza na nemačku stranu. Sećam se Silve i njegovih dobrodušnih kaprica. Godine 1999. došao je na moje autorsko veče u Đenovi i tada sam mu zahvalio u ime svih poljskih autora koje je objavljivao. Bio je veoma ganut.

---

[15] Marčelo Flores (Marcello Flores, rođ. 1945), italijanski istoričar. Od 1992. do 1994. bio je ataše za kulturu u italijanskoj ambasadi u Varšavi. Radio je kao profesor u Sijeni, piše knjige i bavi se novinarstvom. (*Prim. prev.*)

[16] Na poljskom je *Rodzinna Europa – Rodna Evropa*. Prevod na srpski je *Druga Evropa* (prema francuskom, španskom...), a izdavačka kuća „Silva" već 1960. objavila je ovu knjigu pod naslovom *Europa familiare*. (*Prim. prev.*)

Diskusija o Herlingu je korisna, jer bar u izvesnoj meri podseća na razilaženje istine i sveta mas-medija. Nesumnjivo, ako bismo pronikli u pojedinosti Herlingovog života u Italiji, morali bismo da se pozabavimo njegovom egzistencijalnom situacijom, koju je stvarao njegov brak s ćerkom slavnog filozofa Benedeta Kročea, a takođe činjenicama koje su doprinele da je tabu postepeno skinut s njegovog imena.

Nažalost, nije svedočanstvo sadržano u *Drugom svetu*, već je Solženjicinov *Arhipelag Gulag* doneo suštinsku promenu u stavu zapadnoevropskih intelektualaca. I kad je već posle preloma izdavačka kuća „Einaudi" predložila Herlingu da napiše predgovor za zbirku Šalamovljevih priča o Kolimi, predlog je odbijen zato što, kako ispravno sumnja Marčelo Flores, Herling u njemu previše podseća na potcenjivanje ličnog svedočanstva.

Slika svakoga pisca u mas-medijima neizbežno podleže izvesnoj deformaciji, jednostavno, usled same njihove tehnike. Ako je to slika ogorčenog čoveka, povijenog pod teretom svog znanja o istoriji XX veka, to ne doprinosi njegovoj čitanosti. Gustav Herling-Gruđinjski spadao je u one autore koji su morali da se nose sa znanjem nedostupnim drugima. Jedan od takvih autora bio je Orvel, koga su, jedan za drugim, odbacivali razni londonski izdavači, takav je bio Juzef Čapski,[17] autor knjige o Rusiji *Na neljudskoj zemlji*, koji je neprestano razmišljao o svojim drugovima iz Kozjelska i Starobelska, pobijenim u Katinju, takav je bio i Primo Levi sa svojim iskustvom iz Osvjenjćima. Sudovi Gustava Herlinga-Gruđinjskog o tome čime je bio okružen u Italiji i kasnije u postkomunističkoj Poljskoj često su mogli da budu nepravedni. Ali, zar ispunjenje obećanja dato drugovima iz logora nije dovoljno za jedan život pisca? Dakle, ne budimo sitničavi.

Izvornik: Czesław Miłosz, „Bezdomność prawdy". Spór o Herlinga Grudzińskiego, u: Cz. Miłosz, *O podróżach w czasie* (O putovanju kroz vreme), Wydawnictwo Znak, Kraków, 2004.

*(Sa poljskog prevela **Ljubica Rosić**)*

[17] Juzef Čapski (1996–1993), slikar, član grupe kapista, esejista; učestvovao je u ratnim operacijama 1939. godine, a potom bio u logoru u Starobelsku; od 1945. godine živeo je u emigraciji u Francuskoj i bio jedan od osnivača i saradnika pariske *Kulture*; objavljivao je knjige.